

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Γ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΣΚΙΑΘΟΣ

29 Σεπτεμβρίου – 2 Οκτωβρίου 2011

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΜΟΣ

- 19:00-19:20 Μαίρη Λεφάκη, *Η διαγραφή των χαρακτήρων στα Άθηναικά Διηγήματα του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη**.
- 19:20-19:40 Δώρα Μέντη, *Ταπεινοί και καταφρονεμένοι στην Άθήνα του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*.
- 19:40-20:00 Γεωργία Χαριτίδου, *Γυναικείες μορφές στα Άθηναικά Διηγήματα του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*.
- 20:00-20:20 Συζήτηση

Σάββατο, 1 Οκτωβρίου 2011

Δ' ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Προεδρείο: Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Θανάσης Νάκας

- 09:00-09:20 Μαίρη Μαργαρώνη, *Μορφές Έβραίων στο έργο του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη: κοινωνικές αντιπαραθέσεις και λογοτεχνικές κατασκευές*.
- 09:20-09:40 Μαρία Γκασούκα - Τερψιχόρη Γκιόκα, *Άνδρικές ταυτότητες σε γυναικείους κόσμους στο παπαδιαμαντικό έργο*.
- 09:40-10:00 Χρίστος Δάλκος, *Λανθάνουσες (άκόμενη και τόν ίδιο τόν Παπαδιαμάντη) μνήμες «μητρωνυμικού» δικαίου στο διήγημα «Θάνατος κόρης»*.
- 10:00-10:20 Δημήτρης Βλαχοδήμος, *Η θηλυκή ταυτότητα στο «Μυρολόγι της φώκιας» και ή σημασία της*.
- 10:20-10:30 Διάλειμμα
- 10:30-10:50 Άννα Ίωάννα Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σκιάθου μέσα από τα μάτια του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*.
- 10:50-11:10 Άναστάσιος Στέφος, *Η διδασκαλία του Παπαδιαμάντη στη Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση*.
- 11:10-11:30 Σοφία Κανταράκη, *Το φυσιολατρικό στοιχείο των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη στην εκπαίδευση. Πρόταση διδακτικής αξιοποίησης*.
- 11:30-11:50 Μάρκος Γαλούνης, *Το πρόβλημα του κακού στο Έγκλημα και τιμωρία του Ντοστογιέφσκι και στη «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη*.

* Η εισήγηση δεν εκφωνήθηκε, δημοσιεύεται όμως στον παρόντα τόμο Περίληψη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Πρόγραμμα τοῦ Συνεδρίου	11
Χαιρετισμοί	15

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Δημήτρης Βλαχοδῆμος, Ἡ θηλυκὴ ταυτότητα στὸ «Μυρολόγι τῆς φώ- κίας» καὶ ἡ σημασία της	35
Μάρκος Γαλουνῆς, Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ στὸ Ἑγκλημα καὶ τιμωρία τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ στὴ «Φόνισσα» τοῦ Παπαδιαμάντη	47
Δήμητρα Γιανναρᾶ, Τὸ Καθολικὸ καὶ τὸ Ὁρθόδοξο μυθιστόρημα: ὑπόθεση διακειμενικῆς χρήσης τῶν <i>I promessi sposi</i> τοῦ Manzoni στὴ <i>Γυφτο- πούλα</i> τοῦ Παπαδιαμάντη	61
Μαρία Γκασούκα - Τερψιχόρη Γκιόκα, Ἀνδρικές ταυτότητες σὲ γυναι- κείους κόσμους στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο	81
Ἄννα Ἰωάννα Γουῆλ-Μπαδιεριτάκη, Ἡ νεοελληνικὴ παραδοσιακὴ γυναι- κεία φορεσιὰ μὲ τὰ μάτια τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη	93
Χρῖστος Δάλλκος, Λαυθάνουσες (ἀκόμη καὶ αὐτὸν τὸν Παπαδιαμάντη) μνῆμες «μητρωνυμικοῦ» δικαίου, στὸ διήγημα «Θάνατος κόρης» ...	105
Δέσποινα Ἰω. Δούκα, Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ ἐπιστολὴ ...	119
Ἄγγελος Καλογερόπουλος, Ἡ <i>Γυφτοπούλα</i> ὡς προσδοκία	135
Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος, <i>Amoenitas sancta</i> : Γιὰ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐκ- φράσεως τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη	147
π. Λάμπρος Καμπερίδης, Μπού ντουινά - ντὶ Νατούρ. Ὁ κόσμος σὲ μετὰ- φραση Παπαδιαμάντη	187
Σοφία Δ. Κανταράκη, Τὸ φυσιολατρικὸ στοιχεῖο τῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν ἐκπαίδευση	201
Μάκης Καραγιάννης, Ἡ εὐρωπαϊκὴ θητεία ἐνὸς ἀκραιφνοῦς Ἑλλήνα. Ὅψεις τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη	209
Μαρία Καραῖσκου, Φωνὲς ἀθώων ἀγγέλων ἢ ἐνσάρκων δαιμόνων: ὁ λόγος τοῦ παιδιοῦ καὶ οἱ λειτουργίες του σὲ διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη	219
Ἀνέστης Γ. Κεσελόπουλος, Σχόλια στὴν παπαδιαμαντικὴ μετάφραση τοῦ <i>Βίου τοῦ Χριστοῦ</i> τοῦ Φρειδερίκου Φάρραρ	235

Η ΘΗΛΥΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟ «ΜΥΡΟΛΟΓΙ ΤΗΣ ΦΩΚΙΑΣ» ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ

Ἡ εἰσήγησή μου¹, ἐπικεντρωμένη στὴν θηλυκὴ ταυτότητα στὸ διήγημα «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας»², ἔχει τρία μέρη. Στὸ πρῶτο προστίθενται πληροφορίες γιὰ τὴν γρια-Λούκαινα καὶ λύνεται τὸ μυστήριο τῆς συμβολικῆς παρουσίας τοῦ νεαροῦ βοσκοῦ. Στὸ δεύτερο θὰ ἐξεταστεῖ τὸ διήγημα μὲ ἀναφορὰ σὲ δύο πραγματολογικὰ δεδομένα ποὺ ἀφοροῦν τὸν συγγραφέα καὶ τοὺς ἀναγνώστες του, πρῶτον ὅτι δημοσιεύθηκε τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔγινε ἡ τιμητικὴ ἐκδήλωση ποὺ ὀργάνωσε στὸν «Παρνασσό» ἡ πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη καὶ δεύτερον ὅτι σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν πρώτη δημοσίευση στὴν ἐφ. Πατρίς (Πέμπτη, 13/3/1908) ἀναδημοσιεύθηκε στὴν Ἑφημερίδα τῶν κυριῶν τῆς Καλλιρρόης Παρρέν (περίοδος Β', ἔτος 22ον, ἀρ. 945, 1-15 Ἀπριλίου 1908, σ. 150-151). Στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος θὰ συζητηθεῖ ὁ ρόλος τῆς φώκιας στὸ διήγημα σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅσα ὑποστηρίζονται στὰ δύο προηγούμενα μέρη.

Ἀρχίζω μὲ τὸν τίτλο ὁ ὁποῖος μᾶς εἰσάγει στὸ βασίλειο τοῦ θηλυκοῦ: τὸ μοιρολόγι εἶναι γυναικεῖα ὑπόθεση³ καὶ ἡ ἀνοικειωτικὴ ἐπέκτασή του σὲ ἓνα θαλάσσιο θηλαστικὸ μὲ θηλυκὸ ὄνομα ἐπιτείνει τὴν θηλυκότητα. Τὰ δά-

¹ Δημοσιεύεται ὅπως σχεδὸν ἐκφωνήθηκε στὴν «ἀβραμιαίως» φιλόξενη Σκιάθῳ, τὸ Σάββατο 1 Ὀκτωβρίου 2011. Ἐδῶ ἀπλῶς προστέθηκαν οἱ ἀπαραίτητες σημειώσεις καὶ βιβλιογραφικὲς παραπομπές.

² Δύο προηγηθέντα κείμενα τὰ ὁποῖα ἔστρεψαν τὴν σκέψη μου πρὸς τὴν συγκεκριμένη ἀνάγνωση τοῦ διηγήματος εἶναι τὰ ἑξῆς: Χρῆστος Μαλεβίτσης, «Ὁ ἀρχέγονος Παπαδιαμάντης - Σχόλιο στὸ “Μυρολόγι τῆς φώκιας”», στὸ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (ἐπιμέλεια), *Φῶτα ὁλόφωτα - Ἕνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμον του*, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, 1981, σ. 291-298, καὶ Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, «“Ἀχειροποίητο ποίημα” - Σχόλια στὸ “Μυρολόγι τῆς φώκιας”», *Ἀντί*, τχ. 753, 28/12/2001, σ. 52-56.

³ Βλ. Margaret Alexiou, *Ὁ τελετουργικὸς θρῆνος στὴν ἐλληνικὴ παράδοση*, ἐπιμέλεια ἀναθεώρησης - μετάφραση Δημήτρης Γιατρομανωλάκης - Παναγιώτης Ροῖλός, *Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς*, 2002, σ. 41-48, 177-179· Guy Saunier, *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια - Τὰ μοιρολόγια*, Νεφέλη, 1999, σ. 15, 58.

κρυα εξαφανίζονται μέσα στο ύγρο στοιχείο, είναι ένα τίποτα μέσα στην άπεραντοςύνη της θάλασσας, στο απόλυτο θηλυκό⁴. Και το μοιρολόγι, ο θρήνος, παύει να είναι στιγμιαίο γεγονός καθώς διαιωνίζεται μέσω του λυρικού, νεωτερικού σχεδόν, ποιήματος στο τέλος του κειμένου⁵.

Η γρια-Λούκαινα είναι η πύθραγκη φιγούρα του διηγήματος. Της έχουν πεθάνει ήδη πέντε παιδιά (δύο κορίτσια και τρία αγόρια), ο άντρας της, ενώ οι δύο ζωντανοί γιοί της είναι εξαφανισμένοι σχεδόν. Της έχει απομείνει μια κόρη με έξι παιδιά κοντά στην οποία θητεύει, την υπηρετεί δηλαδή, την βοηθά η γριά μάνα της. Το όνομά της, «Λούκαινα» –ή σύζυγος του Λουκά ή Λούκα–, έχει συνδεθεί μέσω «είρωνικης αντίστροφης» με το φώς (lux, lucis) αλλά και με το πένθος (luctus (lugeo = πενθώ))⁶. Η χαροκαμένη γριά γυναίκα κατεβαίνει στον γιαλό να πλύνει, λουσμένη μέσα στο τελευταίο φώς του ήλιου. Το όνομά της μπορεί να σημαίνει φώς, ωστόσο η ίδια είναι βουτηγμένη μες στην μαυρίλα του θανάτου, στο σκοτάδι.

Υπάρχει στα λατινικά το κύριο θηλυκό όνομα Lucina, Lucinae. Ταυτί-

⁴ Για την σημασία της θάλασσας στον Παπαδιαμάντη βλ. Elizabeth Constantinides, «Love and Death: The Sea in the Work of Alexandros Papadiamantis», *Modern Greek Studies Yearbook*, τόμ. 4, 1988, σ. 99-110· Roderick Beaton, «The Sea as Metaphorical Space in Modern Greek Literature», *Journal of Modern Greek Studies*, τόμ. 7, άρ. 2, Οκτώβριος 1989, σ. 253-272: 257-259.

⁵ Ο Γιώργης Μανουσάκης στο –πρωιμότερο μάλλον– διδακτικό δοκίμιο για το έν λόγω διήγημα παρατηρεί ότι «τ' όχτάστιχο μοιρολόι της φώκιας, γραμμένο όχι μόνο σέ γνήσια δημοτική μά και σ' έναν αναπάντεχα προδρομικό για την έλληνική ποίηση έλεύθερο στίχο» (: «Τό μοιρολόγι της φώκιας» - Προσπάθεια για μιá βαθύτερη ανάγνωση», περ. *Ευθύνη*, τχ. 90, Ιούνιος 1979, σ. 329-336: 335). Βλ. ακόμα: «Ο Παπαδιαμάντης [μέ αυτό τό ποίημα] νεωτερίζει ποιητικά τριάντα σχεδόν χρόνια πρίν από τό 1935, τό πλέον έπίσημο γενέθλιο έτος του νεοελληνικού μοντερνισμού. [...] Θεωρώ τό ποίημα αυτό ως ένα από τά καλύτερα της νεοελληνικής ποίησης του αιώνα μας» (Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Η άδυσώπητη ζωή - Α. Παπαδιαμάντη “Τό μυρολόγι της φώκιας”», *Νέα Έστία*, τχ. 1736, Ιούλιος-Αύγουστος 2001, σ. 146-150: 150, και ανάδημσίευση στο περ. *Φιλολογική*, τχ. 75, Άπρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2001, σ. 12-14), και «Άπό τά έλληνικά ποιήματα σέ έλεύθερο στίχο, βάζω πρώτο την κατάληξη του άριστουργηματικού διηγήματος “Τό μυρολόγι της φώκιας”» (Ζήσιμος Δορεντζάτος, *Collectanea*, Δόμος, 2009, άρ. 1172, σ. 680).

⁶ Βλ. Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, *δ.π.*, σ. 52, και Γιώργος Παγανός, «Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη: Τό μοιρολόγι της φώκιας - (2)» στο Λ. Κούσουλας - Χ. Μηλιώνης - Γ. Παγανός - Ν. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά διδακτικά δοκίμια για τό Λύκειο*, Παπαζήσης, ²1980, σ. 321-326: 321-322.

ζεται με την μυθική ελληνική θεότητα του τοκετού, την Εϊλείθια, αυτή που έρχόταν να βοηθήσει τις έτοιμόγεννες γυναίκες να λευτερωθούν με το καλό και τα νεογνά να ζήσουν⁷. Ένα από τα διάφορα όνόματά της ήταν και Έλευθώ, ώστε να καταλάβουμε πώς στον μετά Χριστόν ελληνικό κόσμο είναι ο άγιος Έλευθέριος που ανέλαβε τον δύσκολο ρόλο της αρχαίας θεότητας⁸. Όρισμένα από τα συνοδευτικά επίθετα της Εϊλείθιας ήταν ένδεικτικά του ρόλου της: «φιλόπαις»⁹ (ἀγαπάει τα παιδιά), «κουροτρόφος» (τρέφει τα παιδιά), «σώζουσα» και «ἐπισώζουσα»¹⁰. Χαρακτηρισμοί που ταιριάζουν μια χαρά στο παρελθόν της γρια-Λούκαινας, αλλά στο παρόν του διηγήματος, μόνο ως ειρωνική αντίστιξη μπορούμε να τα δούμε. Η σύνδεση της «χαροκαμένης πτωχής γραίας» με τη Lucina και την Εϊλείθια, τονίζει την θηλυκή της διάσταση, ή οποία υπονομεύεται στον παροντικό χρόνο της ιστορίας από την άδυναμία της να βοηθήσει και να διατηρήσει στην ζωή την ακριβή έγγονή της.

Περνάμε στον νεαρό βοσκό, ο οποίος αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα, μια παραφωνία, μέσα σ' αυτό που φαίνεται και ονομάζω κυριαρχία του θηλυκού στο διήγημα. Η γρια-Λούκαινα στην αρχή και ή φώκια στο τέλος του διηγήματος μοιρολογούν κι αυτός ανάμεσά τους «μέλπει φαιδρόν ποιμενικόν ἄσμα». Η φλογέρα που παίζει και ο ρόλος της επισφραγίζουν την παρουσία του¹¹. Ο Χρῆστος Μαλεβίτσης στα 1981 ένέταξε απλώς τις

⁷ Βλ. τὸ λήμμα «Εϊλείθια» στὴν ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα, τόμ. 22, Πάπυρος, 1986, σ. 170-171.

⁸ Βλ. λήμμα «Εϊλείθια» στὴ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια (Παύλου Δρανδάκη), τόμ. 9, β' ἐκδοση, χ.χ., σ. 744.

⁹ Λήμμα «Εϊλείθια», Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα, ὅ.π., σ. 170.

¹⁰ Semeli Pingiatoglou, *Eileithyia*, Konigshausen + Neumann, Wurzburg, 1981, σ. 146, 159. Στὴν ἐξαίρετικὴ μονογραφία τῆς Πινγιάτογλου γιὰ τὴν μυθικὴ θεότητα τοῦ τοκετοῦ καταγράφονται ἑκατὸν ὀκτὼ ἀναφορὲς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας (σ. 144-152) καθὼς καὶ ἑκατὸν δέκα ἀναφορὲς σὲ ἐπιγραφές, ὅπου ἀπαντᾷ μὲ διάφορα ὀνόματα (σ. 153-169).

¹¹ «Φιγούρα χωρίς ὄνομα, χωρίς κἂν πρόσωπο, μὲ περίγραμμα ἀκαθόριστο, εἶναι πῶς πολὺ ἓνας ἴσκιος μέσα στὸ σούρουπο κι ὁ χαρούμενος ἦχος τοῦ αὐλοῦ ποὺ παίζει» [δική μου ἢ υπογράμμιση] (Γιώργης Μανουσάκης, ὅ.π., σ. 330). Βλ. ἐπίσης «Ὁ βοσκὸς εἶναι μιὰ ἐκφραση καὶ μιὰ στιγμιαία παροντικὴ λειτουργία. 'Σκιαγραφεῖται' μόνο ὡς μουσικὸς ἦχος [...]. Εἶναι μόνο 'παρόν', δηλαδὴ παρουσία ποὺ λειτουργεῖ ἀποκλειστικὰ μέσα στὸ 'τώρα' τῆς ἀφήγησης. Ὁ μελωδικὸς ὅμως ἦχος ἀπὸ τὸ σουραῦλι του, ὡς ἐκφραση μουσικῆς μαγείας, συντελεῖ στὴν προώθηση τοῦ μύθου· ρυθμίζει δηλαδὴ τὴ συνολικὴ οἰκονομία καὶ ροὴ τῆς ἀφηγηματικῆς ὕλης. Ἀπὸ

ἀρχαῖες Σειρήνες στὴν ἐρμηνεία τοῦ μοτίβου τῆς φλογέρας¹² καὶ ὁ Γιάννης Μόνιος πέντε χρόνια ἀργότερα προχώρησε λίγο πὺρ πέρα συνδέοντάς τες μὲ τὸν βοσκό¹³. Τέλος, στὸ Κρητολογικὸ συνέδριο τοῦ 2006 ἄκουσα τὴν Ἄννα Ζιμπόνε (Anna Zimbone), ἡ ὁποία μιλοῦσε μὲ θέμα «Γοργόνες, Νεραίδες, Σειρήνες καὶ ἄλλα θαλάσσια πλάσματα στὴν κρητικὴ λαογραφικὴ παράδοση», νὰ λέει γιὰ «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας» τὰ ἐξῆς περίπου: χάρη στὸ σουραῦλι καὶ τὴν μουσικὴ του ὁ βοσκὸς (ὑπ)έχει τὸν ρόλο σειρήνας ἀφοῦ μαγεύει καὶ ἀποπλανᾷ, παγιδεύοντας καὶ ὁδηγώντας στὸν θάνατο τὸ ἀνυποψίαστο καὶ ἀθῶο μικρὸ παιδί¹⁴. Ἔτσι τὸ μυστήριό τοῦ σηματοδιακοῦ καὶ ἀταιρίαστου βοσκοῦ λύνεται μέσῳ τῆς σύνδεσης τῆς μουσικῆς του μὲ τὶς Σειρήνες, καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ θηλυκοῦ καθίσταται ἀδιαμφισβήτητη.

τὴν ἀποψη αὐτή, ἡ μουσικὴ μαγεία ἀπὸ τὸ σουραῦλι τοῦ βοσκοῦ λειτουργεῖ ὡς στοιχεῖο πλοκῆς τοῦ μύθου» (Νικήτας Παρίσης, «Ἡ λογικὴ τῶν ἀντιφάσεων: πρωτοβάθμια ἐρμηνευτικὰ σχόλια στὸ διήγημα «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας»», Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - τρία διηγήματα : τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας . ὄνειρο στὸ κύμα . πᾶν τῆρα στὸ σπῖτι - Ἀναζήτησις τῆς ἀφηγηματικῆς λογικῆς, Μεταίχμιο, 2001, σ. 45-81: 52).

¹² «Τὸ στοιχεῖο τῆς γοητείας πού εἶναι ταυτοχρόνως καὶ στοιχεῖο ὀλέθρου συνιστᾷ γνωστὸ θέμα τοῦ λυκόφωτος τῆς ὑπάρξεως, μὲ τὸ ὁποῖο παγιδεύονται τὰ πλάσματα. Τέτοιες ἦσαν καὶ οἱ Σειρήνες τοῦ Ὀδυσσειακοῦ πλοῦ, πού εἶναι καὶ αὐτὸς πλοῦς τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση της» (Χρήστος Μαλεβίτσης, *ὁ.π.*, σ. 293).

¹³ «Ἐκεῖ [στὸν Ὀδυσσεά] τὸ «πνεῦμα» ἐρχόταν ἀπὸ τὶς σειρήνες (γυναῖκες), ἐδῶ ἀπὸ μιὰ φιγούρα-βοσκὸ (ἄντρας). Σταματῶ τοὺς συσχετισμούς, γιατί περιέχουν δόλωμα, ὁ φόβος τῆς παγίδευσής μου ὁρατός (εἶμαι ὑποψιασμένος;)) (Γιάννης Μόνιος, «Ἔρω ἀπὸ τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας», *Νέα Παιδεία*, τχ. 40, φθινόπωρο 1986, σ. 144-163: 153).

¹⁴ Εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὴν Ἄννα Ζιμπόνε γιὰ τὴν εὐγενὴ παραχώρησι τῆς ὑπὸ ἐκδοσῆ, στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου, εἰσήγησής της πού εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προστεθεῖ καὶ στὴν παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία. Ἡ Ζιμπόνε ἐπισημαίνει ὅτι «Τραγοῦδι καὶ μουσικὴ εἶναι χαρακτηριστικά, ὅπως εἶδαμε, καὶ τῆς Γοργόνας καὶ τῆς Νεραίδας, ἀλλὰ καὶ τῆς Φώκιας». Ἀντιγράφω τὴν διευκρινιστικὴ σημείωσι (ἀρ. 63) τῆς παραπάνω περιόδου: «Ἄς μὴν ξεχνοῦμε πῶς στὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, ἡ φώκια τραγουδᾷ ἓνα μοιρολόγι γιὰ τὴ μικρὴ Ἀκριβούλα. Μοῦ φαίνεται πιθανὴ στὸ διήγημα αὐτὸ μιὰ ἐπεξεργασία, συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδητὴ, τοῦ ἀρχαίου μύθου τῶν Σειρήνων καὶ τοῦ μοιραίου αὐλοῦ τους. Ὅντως, τὸ δραματικὸ φινάλε, μὲ τὴ νύξη στὴν ἀνθρωποφάγο φώκια τῆς λαϊκῆς παράδοσης, διαδέχεται τὴ μελωδία ἐνὸς αὐλοῦ πού ἐλκύει τὴ μικρὴ Ἀκριβούλα καὶ τὴν κάνει νὰ ξεχνᾷ τὴν ὥρα πού περνᾷ καὶ τὸν κίνδυνό τῆς νύχτας. Ὅπως στὸν ἀρχαῖο μῦθο, ὁ αὐλὸς ἔχει τὴν ἐπενέργεια νὰ ἀκίνητοποιήσει τὴ μικροῦλα, νὰ τῆς προκαλέσει τὴ λήθη, νὰ ἐκμηδενίσει τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο προκαλεῖ τὴν τραγωδίαν».

Ἀκόμα καὶ ὁ ἀφηγητὴς ἢ ὁ συγγραφέας ἔλκεται ἀπὸ τὴν παντοκρατορία τοῦ θηλυκοῦ στοιχείου καὶ εἰσέρχεται στὸ διήγημα ταυτιζόμενος μὲ τὸν γέροντα ψαρά πὺ μετέφρασε τὸ μυρολόγι τῆς φώκας σὲ ἀνθρώπινα λόγια. Ὁ γέροντα ψαράς θὰ μᾶς χρειαστεῖ ὅταν ἀναφερθοῦμε παρακάτω στὴν ἐφημερίδα τῆς Καλλιρρόης Παρρέν, ἐπεὶδὴ πιστεύω ὅτι ὑποδεικνύει ἓναν σοβαρὸ ἀντρικὸ ρόλο στὶς φεμινίστριες τῆς ἐποχῆς (ἀντιστικτικὰ πρὸς τὸν σαγηνευτικὸ τοῦ νεαροῦ βοσμοῦ).

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ πλήρες θηλυκότητος διήγημα δημοσιεύθηκε τὴν ἴδια ἐκείνη μέρα (13 Μαρτίου 1908) πὺ τιμήθηκε στὸν «Παρνασσὸ» ἡ εικοσιπεντάχρονη προσφορά τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς νιόπαντρης τότε πριγκίπισσας Μαρίας Βοναπάρτη (μαθήτριας τοῦ Φρόνυτ μετέπειτα καὶ γνωστῆς ψυχαναλύτριας)¹⁵. Καὶ εἶναι βεβαίως πασίγνωστο ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν πῆγε στὴν ἐκδήλωση.

Ὅπως στὸ διήγημα ὁ ἀφηγητὴς εἶναι σχεδὸν ἀπὼν¹⁶, τὰ ξέρεи ὅλα καὶ ἂς μὴν ἦταν παρὼν, ἔτσι καὶ στὴν ἐκδήλωση εἶναι ἀπὼν ὁ συγγραφέας, δὲν χρειάζεται νὰ πάει, τοῦ ἀρκεῖ ἡ κατάσταση μέσα στὴν ὁποία ἔχει ἐπιλέξει νὰ ζεῖ καὶ νὰ ἐμπνέεται· ὡς συγγραφέας καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶχε νὰ κερδίσει τίποτα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐκδήλωση (ἐξ ἄλλου λίγο μετὰ ἐγκατέλειψε ὀριστικὰ τὴν Ἀθήνα). Γνωρίζει κάλλιστα τί θὰ συμβεῖ, τὰ ξέρεи ὅλα, μπορεῖ νὰ τὰ φανταστεῖ – ὅπως τὰ ξέρεи στὸ διήγημα –, δὲν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ παρουσία του, ὅλα μποροῦν νὰ συμβοῦν καὶ χωρὶς αὐτόν. Ἄν θέλουμε νὰ προεκτείνουμε ἀκόμα περισσότερο τὸ συγκεκριμένο ἐρμηνευτικὸ σχῆμα, ὁ Παπαδιαμάντης δὲν παρευρίσκεται στὴν ἐκδήλωση γιὰ διάφορους λόγους προφανῶς, καὶ ἐπεὶδὴ ἐνδεχομένως δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ἐνδώσει στὸ (ὑπέρτατο πολιτικὸ) θηλυκὸ, νὰ κάνει παραχωρήσεις, ἀπὸ τὴν θέση ἰσχύος τὴν ὁποία ἐπιφυλάσσει στὸν ἑαυτὸ του (τοῦ παντογνώστη ἢ μεθερμηνευτῆ). Εἶναι ὁ συγγραφέας καὶ ὁ κόσμος του εἶναι ἄλλος. Ὅπως ὁ ἀφηγητὴς

¹⁵ Βλ. τὴν χρησιμὸτατη – καὶ δυστυχῶς ἀνέκδοτη – διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Σοφίας Μπόρα, *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ οἱ ἀναγνώστες του - Ζητήματα ἱστορίας τῆς πρόσληψης τοῦ ἔργου τοῦ (1879-1961)*, ΕΚΠΑ, 2008, σ. 346.

¹⁶ Ὁ Θωμᾶς Μπεχλιβάνης σημειώνει ὅτι «ὁ ἀφηγητὴς [...] βρίσκεται ἐξω ἀπὸ τὸ διήγημα» (: «Τὸ “Μοιρολόγι τῆς φώκας” τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη καὶ ὁ “Πόρφυρας” τοῦ Δ. Σολωμοῦ. Παράλληλη ἀνάγνωση», περ. *Φιλολόγος*, τχ. 61, φθινόπωρο 1990, σ. 172-189: 174) καὶ ὁ Γιώργος Παγανὸς ὅτι «Ἡ ἀφήγηση γίνεται σὲ τρίτο πρόσωπο. Ἀπὸ τίς λίγες φορὲς πὺ ὁ Παπαδιαμάντης ἀποφεύγει μὲ ἐπιμέλεια ὁποιαδήποτε προσωπικὴ ἐπέμβαση μὲ τὴν παρεμβολὴ προσωπικῶν σχολίων» (: *δ.π.*, σ. 323).

στέκει απόμακρα από τον θηλυκό κόσμο του διηγήματος, έτσι και ο συγγραφέας στέκει απόμακρα και από τις εκδηλώσεις της πριγκίπισσας.

Προτίμησε λοιπόν να επισκεφθεί την φιλική οικογένεια Νικολάου και Πολυξένης Μπούκη, των οποίων το υιοθετημένο κοριτσάκι το έβαλε να πεθαίνει στο διήγημα «Τραγούδια του Θεού»¹⁷. Στο «Μυρολόγι της φώκιας» ενώ ο θάνατος διατρέχει όλο το διήγημα, ο πνιγμός του παιδιού δίνεται μόνο με «ένα “μπλούμ!” όλο κι όλο»¹⁸, «ένα απλό “μπλούμ!”»¹⁹, «το άρρυθμο, αποτρόπαιο “μπλούμ!”»²⁰ – «αυτό το “μπλούμ!” που σαν να έξεχει από το κείμενο»²¹. Η υποβάθμιση του θανάτου ενός παιδιού είναι προκλητική (και όσο γνωρίζω δεν συμβαίνει σε άλλο διήγημα του Παπαδιαμάντη). Άρκει να θυμηθούμε ως προς αυτό, το τριπλό άδυσώπητο «έξηκολούθει» μετά τον πνιγμό της Άκριβούλας²².

Ο τίτλος του διηγήματος είναι «Το μυρολόγι της φώκιας», έστιάζεται δηλαδή έξ αρχής ή προσοχή του αναγνώστη στην ενέργεια της φώκιας. Πρέπει επομένως να απαντηθεί το έρώτημα γιατί βάζει ο Παπαδιαμάντης την φώκια να μοιρολογεί, να λέει δηλαδή ένα θρηνητικό τραγούδι για ένα μικρό κορίτσι, ως προς το οποίο ή φώκια λειτουργεί αναλογικά και συμπληρωματικά: εμφανίζονται ταυτόχρονα σχεδόν στο διήγημα, και ή φώκια και ή Άκριβούλα, και συνδέονται με στοργική τρυφερότητα²³. Η απάν-

¹⁷ Βλ. Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Γράμματα*, πρόλογος - σημειώσεις Octave Merlier, 1934, σ. λ' - λα', καθώς και το υπόμνημα του διηγήματος στον 4ο τόμο της κριτικής έκδοσης των Άπάντων του Παπαδιαμάντη από τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο (Δόμος, 1985, σ. 674-676).

¹⁸ Κώστας Στεργιόπουλος, «Η τελευταία φάση του Παπαδιαμάντη και “Το μυρολόγι της φώκιας”» στο Έταιρεία Εύβοϊκών Μελετών, *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Σκιάθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, Δόμος, σ. 41-55: 51.

¹⁹ Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, *δ.π.*, σ. 53.

²⁰ Τασούλα Καραγεωργίου, «Προλογικό σημείωμα» στο Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Το μυρολόγι της φώκιας και άλλα διηγήματα* (Άπαντα, τόμ. 12), φιλολογική επιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Τό Βήμα - βιβλιοθήκη, 2011, σ. 11-18: 14.

²¹ Μαρίνα Άρετάκη, «Μετά το μυρολόγι: εικασίες και έρμηνείες», *Νέα Εύθύνη*, τχ. 5, Μάιος-Ιούνιος 2011, σ. 302-304: 304.

²² Βλ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, *δ.π.*, σ. 148, 149.

²³ «Πάντως έχει μιá τρυφερότητα αυτή ή παρουσία [της φώκιας] που μονάχα με την παρουσία της Άκριβούλας, που ακολουθεί άμέσως, μπορεί να παραβληθεί» [Χριστόφορος Μηλιώνης, «Άλέξανδρου Παπαδιαμάντη: Τό μοιρολόγι της φώκιας - (1)» στο Δ. Κούσουλας - Χ. Μηλιώνης - Γ. Παγανός - Ν. Τριανταφυλλόπουλος, *δ.π.*, σ. 311-319: 315] και «Η τρυφερή παρουσία της φώκιας έναρμονίζεται με τη μικρή

τηση μπορεί να είναι ότι ο Παπαδιαμάντης ήθελε πιθανόν να υπογραμμίσει και κάτι άλλο στο διήγημα πέρα από την δύστυχη ήλικιωμένη γυναίκα και τόν άδικο χαμό ενός παιδιού.

Έτσι μπορεί να δικαιολογήσει κανείς την αναδημοσίευση του διηγήματος ως πρώτης συνεργασίας του Παπαδιαμάντη με ένα γυναικείο έντυπο, λίγο χρόνο μετά την αρχική του δημοσίευση. Η Καλλιρρόη Παρρέν γράφει στη *Έφημερίδα των κυριών* (περίοδος Β', έτος 22ον, αρ. 943, 1-15 Μαρτίου 1908, σ. 99-101) για τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη, λίγες μέρες μετά την εκδήλωση στον «Παρνασσό», και τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη γυναικεία προσέγγιση στο ἔργο του. Η Παρρέν παρακολουθοῦσε τὴν συγγραφική του πορεία καὶ ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὴ θέση τῆς γυναίκας στο ἔργο του²⁴. Τὴν δημοσίευση τοῦ πιὸ πρόσφατου διηγήματός του στο μεθεπόμενο τεῦχος τῆς *Έφημερίδος των κυριών* (αρ. 945, 1-15 Ἀπριλίου 1908, σ. 150-151), τὴν λογαριάζουμε ὡς συνέχεια καὶ ἀνταπόκριση στο δημοσίευμα τῆς ἐκδότριας.

Τὸ διήγημα, ἀκόμα καὶ ἂν θεωρήσουμε ἀπολύτως ἐπικαιρική τὴν πράξη δημοσίευσής του στο συγκεκριμένο γυναικείο έντυπο²⁵, ταιριάζει στο ὕφος του· εἶναι κατάλληλο γι' αὐτό, ἐπειδὴ ἀποτυπώνει ρεαλιστικά τὴ θέση τῆς γυναίκας. Σίγουρα εἶναι λίγο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ὡς συγγραφέα, νὰ μείνουμε μόνο στὴν δυστυχία καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς γρια-Λούκαινας ἢ γενικότερα στὴν ἀναπόδραστη ἀνθρώπινη μοίρα, ὅπου τὰ πάθια κι οἱ καημοὶ δὲν ἔχουν τελειωμό. Τὸ διήγημα προσφέρεται καὶ γιὰ πιὸ σύνθετες ἐρμηνείες: δὲν ἀποτυπώνεται ἢ τονίζεται ἀπλῶς ἡ θέση τῆς γυναίκας, ἀλλὰ ἐπιχειρεῖται ἐξύψωσή της. Ποιᾶς γυναίκας ὅμως ἡ θέση χρειάζόταν νὰ ἐξυψωθεῖ μέσω μιᾶς γοητευτικῆς φώκιας; Θὰ τὸ δοῦμε αὐτὸ σὲ λίγο.

Ἀπευθυνόμενο τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη εἰδικὰ στὶς φεμινίστριες τῆς ἐποχῆς –ἀνταποκρινόμενο σὲ ἐκεῖνον τὸν παλαιὸ «ὀρίζοντα προσδοκιῶν»²⁶– εἶναι σὰν νὰ τοὺς λέει «Προσοχὴ στοὺς ἄντρες. Ἡ εἶναι μακριά,

κόρη» - «Ἡ φώκη εἶναι τὸ σύστοιχο λοιπὸν τῆς Ἀκριβούλας;» (Γιάννης Μόνιος, ὁ.π., σ. 155 καὶ 156 ἀντίστοιχα).

²⁴ Βλ. Σοφία Μπόρα, ὁ.π., σ. 354-356.

²⁵ Ἡ Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη τονίζει με ἔμφαση τὸν ρόλο τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ συγκεκριμένη ἐπιλογή (ὁ.π., σ. 52).

²⁶ Γιὰ τὸν ὅρο βλ. Hans Robert Jauss, «Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ὡς πρόκληση γιὰ τίς γραμματολογικὲς σπουδές», *Ἡ θεωρία τῆς πρόσληψης - Τρία μελετήματα, εἰσαγωγή - μετάφραση* - ἐπιμέτρο Μίλτος Πεχλιβάνος, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», 1995, σ. 25-91: 56.

νεκροὶ ἢ ἐξαφανισμένοι (ὅπως ὁ ἄντρας καὶ οἱ γιοὶ τῆς Λούκαινας), ἢ πολὺ κοντά, κι ἄς μὴ φαίνονται (ὅπως ὁ βοσκός). Στὶς ἐνέργειες τῶν ἀντρῶν σὰν τὸν βοσκὸ λοιπόν, μὴν ἔχετε ἐμπιστοσύνη, ἐπεὶδὴ σᾶς παραπλανοῦν. Κάνοντας τὸ κέφι τους εἶναι τόσο ἀπορροφημένοι σ' αὐτό, ὥστε σᾶς ἀγνοοῦν σὲ σημεῖο νὰ ὀδηγεῖσθε ἀπὸ μόνες σας –σχεδὸν ἀνεπαισθήτως– στὴν καταστροφή, ἐνῶ ἐκεῖνοι συνεχίζουν ἀμέριμνοι χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸ παραμικρό». Ἡ μόνη οὐσιαστικὰ ἀνεκτὴ, ἐπιθυμητὴ καὶ ἐν τέλει προβλημαμένη λειτουργία τοῦ ἄρρενος εἶναι ἐκεῖνη –ἡ ἀρκούντως ἀποκαλυπτική– τοῦ μεσολαβητῆ (τοῦ γέροντος ψαρά), ὁ ὁποῖος αἰσθητοποιεῖ τὴν θηλυκὴ ἱκανότητα δημιουργίας: γνωρίζει «τὴν ἄφωνον γλῶσσαν τῶν φωκῶν» καὶ μεταφράζει τὸ τραγούδι τῆς συγκεκριμένης φώκιας ἔτσι ὥστε ὁ κύκλος ποὺ ἀνοίξε μὲ τὸν τίτλο τοῦ διηγήματος νὰ κλείσει μὲ τὴν γραπτὴ καταγραφὴ τοῦ μυρολογιοῦ.

Ἐρχομαι τέλος στὸ τρίτο μέρος τῆς εἰσήγησής μου, ποὺ ἀφορᾷ τὴν παρουσία τῆς φώκιας. Εἶναι γνωστὴ ἡ λαϊκὴ παράδοση γιὰ ὑποκριτικὰ δάκρυα τῆς φώκιας: κλαίει τὸν πνιγμένο καὶ ὕστερα τὸν τρώει²⁷. Ὁ Παπαδιαμάντης τὰ γνώριζε αὐτά, ἀλλὰ στὸ διήγημά του βάζει τίτλο «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας». Ἡ φώκια δὲν κλαίει ἀπλῶς, ὁπότε τὸ κλάμα της θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε ἀμέσως νὰ σκεφθοῦμε τὴν καταβρόχθιση τῆς Ἀκριβούλας, ἀλλὰ μυρολογεῖ: λέει, δηλαδὴ ἓνα θρηνητικὸ τραγούδι, αὐτὸ ποὺ μεθερμηνεῖ ὁ γέρων ψαράς στὸ τέλος τοῦ διηγήματος.

Ἀπὸ πότε ἡ φώκια τραγουδᾷ, ἀφοῦ ὅλοι ξέρανε ὅτι κλαίει (ὁ γρυλλισμός της εἶναι ποὺ ἐκλαμβάνεται σὰν κλάμα) καὶ τρώει τοὺς πνιγμένους; Γιατί ὁ Παπαδιαμάντης τὴν βάζει ἐδῶ νὰ ἀναπληρῶναι τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, νὰ ὑποκαθιστᾷ τὴν ἀνθρώπινη ἔλλειψη καὶ νὰ ὑποδεικνύει ποῖα εἶναι ἡ ἀρμόζουσα συμπεριφορὰ, νὰ μοιρολογεῖται δηλαδὴ ἀπὸ ἓνα ζῶο ὁ διαλαθὼν νεκρός; Ἄλλου στὸ ἔργο του, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀνθρωποβόρες φώκιες, δὲν τίθεται ζήτημα μοιρολογιοῦ. Οἱ «Ἐμποροὶ τῶν ἐθνῶν» ἀποτελοῦν τὸν παράδεισο τῆς φώκιας ποὺ τρώει πνιγμένους, ἀλλὰ δὲν γίνεται ἡ παραμικρὴ νύξη γιὰ δάκρυα ἢ κλάμα. Στὸν «Νεκρὸ ταξιδιώτη» οἱ φώκιες κρύβονται καὶ δὲν παρεμποδίζουν τὴ θαυμαστὴ ἐπιστροφή τοῦ πνιγμένου στὸν γενέθλιο τόπο. Ἐνῶ στὸν «Ἀντίκτυπο τοῦ νοῦ» γίνεται λόγος γιὰ τὰ δάκρυα τῆς φώκιας μαζὶ μὲ τοῦ κροκοδείλου χωρὶς νὰ συνδέονται μὲ ἀνθρωποφαγία. Πουθενὰ δηλαδὴ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔχουμε συνδυασμὸ ὑποκριτικῶν δακρύων τῆς φώκιας καὶ ἀνθρωποφα-

²⁷ Βλ. Νικόλαος Πολίτης, *Παραδόσεις*, τόμ. Α', 1904, ἀρ. 347, σ. 191.

γίας, ενώ ή παρουσία της γενικότερα συμφωνεί απολύτως με τὰ συμφραζόμενα.

Κατόπιν όλων αὐτῶν ὀφείλουμε νὰ κατευθυνθοῦμε πρὸς τὴν φώκια ὡς νοῦμον καὶ φιλάνθρωπο ζῶο, τόσο πιστὸ ὅπως ὁ σκύλος²⁸. Εἶναι φανερὸ ὅτι μετὸ μυρολόγι της ἐδῶ ή φώκια τοῦ Παπαδιαμάντη διεκδικεῖ, ὅπως ή προγενέστερη φώκια τοῦ Ζεράρ ντε Νερβάλ (Gerard de Nerval), «τὴν ισότιμη ἔνταξή [της] στὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων [καὶ] συμπεριφέρεται μετὸ τρόπο ποὺ κινητοποιεῖ τὴν ἀνθρώπινη εὐαισθησία, χωρὶς ὅμως νὰ ἐμφανίζει ὑπερφυσικὲς ιδιότητες»²⁹. Τὸ ὅτι ή φώκια ἐξανθρωπίζεται στὸ διήγημα εἶναι φανερὸ ἀπὸ δύο σημεῖα: πρῶτον προβάλλεται ὡς τρυφερὸ καὶ παιχνιδιάρικο πλάσμα ἀντίστοιχο τῆς Ἀκριβούλας καί, δεύτερον, ἐνῶ μόλις ἐμφανίζεται διαβάζουμε πὼς ἦταν «βόσκουσα ἐκεῖ πλησίον», μετὰ ποὺ πνίχτηκε τὸ κοριτσάκι «ἤρχισε νὰ τὸ περιτριγυρίζη καὶ νὰ τὸ μυρολογᾷ, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἐσπερινὸν δεῖπνόν της». Στὴν ἀρχή βόσκει, ὅπως κάθε ζῶο, καὶ μετὰ τὴν ἐπισφράγιση τῆς φιλανθρωπίας της, δὲν βόσκει ἀλλὰ θὰ δειπνήσει. Ἡ διαφορετικὰ, τὸ μυρολόγι τῆς Ἀκριβούλας διακόπτει μιὰ φυσιολογικὴ δραστηριότητα τοῦ θαλάσσιου θηλαστικοῦ, ή ὁποία συνεχίζεται μετὰ τὸ τέλος τοῦ μυρολογιοῦ.

Τὸ 1994 δημοσιεύθηκε τὸ καθοριστικῆς συμβολῆς ἄρθρο τοῦ Χριστόφορου Μηλιῶνῃ μετὸ τίτλο «Τὸ δεῖπνο τῆς φώκιας»³⁰. Μετὰ ἀναφορὰς στὸν Μακρυγιάννη, τὸν Νικόλαο Πολίτη καὶ κάποιον Ι. Βενιζέλο, δικηγόρο, ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς φώκιας ὡς ἀθρωποβόρου ζῶου. Χρειάζεται πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐνῶ ὁ Μηλιῶνῃς παραθέτει τὴ σχετικὴ «Σημεῖωση» τοῦ Νικολάου Πολίτη, παραλείπει τίς τρεῖς τελευταῖες ἐξ ἴσου σημαντικὲς ἀράδες της: «Ἐν Γαλαξιδίῳ τῆς Παρνασσίδος πιστεύουσιν ὅτι ή φώκη εἶναι ζῶον προφητικόν, ὅτι θρηνεῖ τὰς συμφορὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦτο ὁ θρῆνος της εἶναι πάντοτε προάγγελος συμφορᾶς»³¹.

Ὅσο περνοῦν τὰ χρόνια ἀπὸ τὸ 1994 καὶ ἐξῆς, ὅσο ή βία καὶ τὸ αἷμα

²⁸ Βλ. λῆμμα «Φώκη», *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια* (Παύλου Δρανδάκη), τόμ. 24, β' ἔκδοση, χ.χ., σ. 310-311: 311.

²⁹ Σχόλιο γιὰ τὴν τρυφερὰ ἀνθρώπινη «Ἱστορία μιᾶς φώκιας» τοῦ Ζεράρ ντε Νερβάλ στὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο Νάσος Βαγενᾶς, Τάκης Καγιαλῆς, Λάμπρος Πόλκας, Νίκος Ταραρᾶς, Γιώργος Φράγκογλου, *Νεότερη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία - Ἀνθολόγιο μεταφράσεων* - Β' Ἑνιαίου Λυκείου (ἐπιλογῆς), ΟΕΔΒ, 1998, σ. 187-189: 188.

³⁰ Χριστόφορος Μηλιῶνῃς, «Τὸ δεῖπνο τῆς φώκιας», *Σημαδιακὸς κι ἀταίριαστος*, Νεφέλη, 1994, σ. 35-41.

³¹ Νικόλαος Πολίτης, *Παραδόσεις*, τόμ. Β', 1904, ἀρ. 347, σ. 942.

πληθαίνουν και ἐξοικειωνόμαστε ἀφύσικα μαζί τους, ἀποτελοῦμε ἀσήμαντη μειοψηφία πιά ὅσοι πιστεύουμε ὅτι ἡ φώκια δὲν τρώει τὴν Ἀκριβούλα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρχε μιὰ πραγματικὴ ἱστορία πίσω ἀπὸ τὸ διήγημα³², ὁ Παπαδιαμάντης δίνει ἄλλη διάσταση σὲ ἓνα σύνηθες θαλάσσιο συμβάν· κάτι ἀνάλογο κάνει καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμὸς στὸν «Πόρφυρα». Ἐπομένως, ὅσο καὶ ἂν θέλουμε νὰ ἐκβιάσουμε τὸν ὑπαινιγμὸ τοῦ «ἐσπερινοῦ δείπνου» καὶ νὰ δώσουμε τόση βαρύτητα σὲ δύο μονάχα λέξεις, ἐὰν αὐτὸ συμβαίνει, συμβαίνει ἐκτὸς κειμένου, σὲ χρόνο μελλοντικό, ἄρα ἐξωκειμενικό, καὶ δὲν μᾶς ἀφορᾷ.

Τὸ ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα πάντως, ἐναντίον τῆς ἀποψῆς ὅτι ἡ φώκια τρώει τὴν Ἀκριβούλα, εἶναι ὅτι τίποτε ἀπολύτως στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ διηγήματος δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ αἰσθανθοῦμε κάτι τέτοιο –διαφορετικὰ πῶς νὰ ἐξηγηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι μέχρι τὸ 1994 καὶ τὴν ‘ἀνακάλυψη’ τοῦ Μηλιώνη οὐδεὶς τὸ εἶχε ὑποστηρίξει· Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ἂν δηλαδὴ ἡ φώκια τρώει τὴν Ἀκριβούλα, ὅλη ἡ λυρικήτητα τοῦ διηγήματος καὶ ἡ ἐπιμελημένη σκηνοθεσία ἀνατρέπονται. Ὑπὸ μιὰ τέτοια ὀπτική, ἡ αἰνιγματική φράση «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἐσπερινὸν δείπνόν της» μπορεῖ νὰ λογισθεῖ σὰν μιὰ σκοτεινὴ πινελιὰ σ’ ἓναν ἐξαίσια συνθεμένον ζωγραφικὸ πίνακα. Κι ἂν θελήσουμε νὰ ἐντάξουμε αὐτὴν τὴν ὑπαινικτική φράση σὲ χριστιανικά συμφραζόμενα, τότε θὰ ὀδηγηθοῦμε πολὺ μακριά...

Ἡ φώκια τῆς παράδοσης ποὺ καταγράφει ὁ Νικόλαος Πολίτης «ἦταν τὸν παλαιὸ καιρὸ βασιλοπούλα, καὶ ἀπὸ τὴν πολλή της πολυφαγία ἐγίνε φώκια». Μία ἐνδεικτικὴ καὶ δειγματοληπτικὴ αὐτοψία στὰ ἔντυπα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ³³ πιστοποιεῖ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ ἐγγράμματος κοινοῦ γιὰ τὴν φώκια³⁴. Συναντοῦμε διάφορες

³² Ἡ Σοφία Μπόρα σημειώνει ὅτι «ὁ ἐγγονὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Παπαδιαμάντη, Οὐρανίας, Κ. Θεοδοσίου, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ διήγημα ἀφορμᾶται ἀπὸ πραγματικὸ περιστατικόν: “Βαδίζομεν τὴν ὁδὸν Ἀναπαύσεως καὶ τελειώνοντας τὰ σπίτια, ὅταν κυττάζωμεν πρὸς τὴν κρημνωδὴ παραλίαν, βλέπομεν μίαν λωρίδα γῆς προεξέχουσαν καὶ κατωθεν τῆς προεξοχῆς εἶναι μιὰ σπηλιὰ ὅπου ἐκατοίκει ἡ φώκη ποὺ ἔφαγε τὸ κοριτσάκι ποὺ ἐπεσεν καὶ ἔγραψεν ὁ Παπαδιαμάντης “Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιαις”» (: ὁ.π., σημ. 180, σ. 206).

³³ Τὰ περιοδικὰ ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω βρίσκονται ψηφιοποιημένα στὶς ἠλεκτρονικὲς βάσεις «Πλειάς» καὶ «Κοσμόπολις» τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, ἐνῶ οἱ ἡμερησίδες Ἐμπρὸς καὶ Σκρίπ στὴν ἀντίστοιχη βάση τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

³⁴ «Ἡ φώκη», Ἀποθήκη τῶν ὠφελίμων γνώσεων, τόμ. 5, ἀρ. 52, 1841, σ. 49-51· Κυ-

ἐγκυκλοπαιδικές πληροφορίες μεταξύ τῶν ὁποίων δὲν ἀναφέρεται τίποτε ἀπολύτως γιὰ ἀνθρωποφαγία, ἀντιθέτως τονίζεται μὲ ἔμφαση ὅτι πρόκειται γιὰ νοῦμον ζῶο, εὐπειθές, εὐμαθές, κοινωνικό, φιλικό· ζῶο ποῦ ἀγαπάει πολὺ τὰ παιδιὰ του, ἐξημερώνεται καὶ μετατρέπεται σὲ κατοικίδιο, ἀγαπάει τὴν μουσικὴ καὶ χρησιμεύει «πρὸς σωτηρίαν τῶν πνιγομένων». Ἡ προφυλακτικὴ δύναμη ποῦ ἀποδίδοταν στὴν φώκια καὶ ἡ ὁμοιότητα τῶν ὀνομάτων ὁδήγησε τοὺς ἀνθρώπους νὰ τιμοῦν τὸν ἅγιο Φωκᾶ ὡς προστάτη τῶν ναυτιλλομένων ἀντὶ γιὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο³⁵. Ἄν ἡ φώκια θυμίζει δελφίνι σύμφωνα μὲ ὅσα προηγήθηκαν, τότε ἡ παρουσία της στὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη ἐπιτείνει «τὸ ὀλισθηρὸ τῶν αἰσθήσεων, τὸ ἀκαθόριστο τῆς πραγματικότητος»³⁶, πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμη σκηνοθετικὸ «ἀνάμεσα» ἢ «περίπου»³⁷.

Στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς συναντοῦμε ὅμως καὶ πληροφορίες γιὰ τὶς φώκιες ποῦ δὲν τὶς βάζει ὁ νοῦς μας, γιατί ἔχουν ἀλλάξει οἱ καιροί. Γιὰ νὰ τὸ πῶ κάπως πιὸ σύμφωνα μὲ τὴν λογοτεχνικὴ θεωρία, ἀπέχουμε πάρα πολὺ ἀπὸ τὸν «ὀρίζοντα προσδοκιῶν» τοῦ ἀναγνώστη τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Ἡ φώκια περιφερόταν στοὺς δρόμους καὶ τὰ καφενεῖα, ὅπως προλάβουμε νὰ συμβαίνει μὲ τὶς ἀρκοῦδες. Ἦταν μὲ λίγα λόγια ἓνα ἀξιολύπητο θέαμα³⁸. Ἀκόμα χειρότερα, εἶχε ταυτιστεῖ ἡ φώκια μὲ μιὰ ἡλικιωμένη ἄσχημη γυναίκα (ὅπως περίπου καὶ στὶς Παραδόσεις τοῦ Νικολάου Πολίτη) ἡ ὁποία τραγουδοῦσε ἀμανέδες στὰ καφεσαντὰν καὶ

ρία Ζ*, «Νοημοσύνη φώκης», *Ἑστία*, τόμ. 10, ἀρ. 247, 1880, σ. 606· «Γεγυμνασμένοι φῶκαι», *Ἑστία*, τόμ. 20, ἀρ. 514, 1885, σ. 752-754· «Φῶκαι εἰς τὸν ζωολογικὸν κήπον τοῦ Λονδίνου», *Ἐφημερίς τῶν παιδων*, τόμ. 20, ἀρ. 236, 1887, σ. 1597-1598· «Μηλωτοφόρος φώκη», *Ἐφημερίς τῶν παιδων*, τόμ. 26, ἀρ. 309, 1893, σ. 2091-2092 καὶ συνέχεια στὸν ἀρ. 310, 1893, σ. 2097-2098· «Σαπουνόφουσες ἀπὸ τὸ Βερολίνον», *Σκρίπ*, 20/1/1910, σ. 1. Βλ. ἐπίσης τὸ ποίημα «Ἡ φώκια» τοῦ Νικολάου Καρβούνη (Ὁ Νουμᾶς, τόμ. 4, ἀρ. 209, 1906, σ. 10), ὅπου μιὰ πνιγμένη πανέμορφη κοπελιά, «ὀλόασπρο κρίνο», ἔγινε «μιὰ φώκια τῆς σπηλιᾶς».

³⁵ Νικόλαος Πολίτης, *Παραδόσεις*, τόμ. Β', 1904, ἀρ. 554, σ. 1205-1206.

³⁶ Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη, *ὁ.π.*, σ. 54.

³⁷ Βλ. Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, «Παπαδιαμάντης: Τὸ Πάσχα τῆς διηγηματογραφίας μας», *Ἡρώες*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», 1969, σ. 47-70: 65.

³⁸ Βλ. Ζ. Π., «Ὁ μάρτυς», *Σκρίπ*, 10/1/1900, σ. 1 (μὲ ἐπιτίτλο «Σημειώσεις Ἀθηναίου»). Γιὰ τὴν φώκια-θέαμα βλ. τὸ διήγημα («Κατὰ τὸ γαλλικόν») «Ἡ φώκη», *Ἐμπρός*, 9/7/1899, σ. 4, ὅπως καὶ τὶς καθημερινές εἰκόνες τῆς πόλης στὸ «Ἐδῶ κ' ἐκεῖ», *Σκρίπ*, 8/10/1901, σ. 1.

προκαλοῦσε τὴν κοροϊδία ἢ περιέργεια τοῦ κοινοῦ³⁹. Ὄταν ὁ Παπαδιαμάντης λοιπὸν ἐπιγράφει τὸ διήγημά του «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας», διαστέλλει μιὰ παραδοσιακὴ ἀντίληψη τῶν συγχρόνων του διαψεύδοντας τὶς ἀναμονές τους καὶ ἀπαιτεῖ σεβασμὸ γιὰ ἓνα πολὺπαθο πλάσμα, τὴν φώκια-γυναίκα. Συνδέει τὴν φώκια μὲ ἓνα μικρὸ κορίτσι – καὶ μὲ τὴν ἴδια του τὴν γιὰ γιὰ ἀσφαλῶς, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο μοιρολογοῦν! – προβάλλοντας τὸ ὕστατο καὶ ἀπόλυτο ἐπιχείρημα: τὸν θάνατο.

³⁹ «Εἰς τοὺς Στύλους τὸ καφενεδάκι εἶνε ἀνάστατο ἀπὸ τὰ τραγούδια μιᾶς Σμυρναίας, τῆς ὁποίας ἡ μορφή ἐμβάλλει εἰς διχογνωμίαν τοὺς ζωολόγους, ἀγνοοῦντας εἰς ποίαν ὁμοταξίαν νὰ τὴν κατατάξουν. Εὐτυχῶς κουτσαβάκης ἀναχωρῶν λυεῖ τὸ ζήτημα διὰ τῆς ἡχηρᾶς φράσεως: – Ἀρεβουὰρ φώκια!» (Πελαργός, «Ἀθηναϊκαὶ νύκτες», *Σκρίπτ*, 28/5/1895, σ. 2, 4) καὶ «Ὑπὸ τὸν περιπαθῆ ἤχον τῶν βιολιῶν καὶ σαντουριῶν, ἡ πεντηκοντοῦτις πριμαδόνα μὲ τὰ ἑλλειπῆ δόντια τῆς βγάζει ξεψυχισμένον ἐκ πάθους ἀμανέ, καὶ ἡ νεαρὰ βοηθὸς τῆς κορδακίζει εἰς τὸ σανίδινον παράπηγμα, ἐνῶ μυρμηκιοῦν ὑπὸ τὰς στήλας αἱ παντουφλοφόροι γυναῖκες τῆς Πλάκας καὶ τοῦ Βατραχονησίου μὲ τὰ μουρέλια των, καὶ οἱ μόρτηδες καίοντες τὸν λίβανον τοῦ θαυμασμοῦ των εἰς τὴν πριμαδόνα καὶ φωνάζοντες τὸ περίφημον πλέον καταστάν· – Ἀρεβουὰρ φώκια!» («Αἱ στήλαι τοῦ Ὀλυμπίου Διός», ὑποενότητα τοῦ ἄρθρου «Τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα - Βρῶμα καὶ ἀκαθαρσία - Μία τολμηρὰ ἐπίσκεψις. - Τ' ἀρχαῖα καφενεῖα. - Καλὰ μᾶς τὰ γράφει ἡ “Ἐφημ. τῆς Κολωνίας”», *Σκρίπτ*, 6/12/1895, σ. 1-2: 1). Γιὰ τὴν ὑποτιμητικὴν προσωνομία «φώκια» βλ. «Ὁ χθεσινὸς ὑπηρετικὸς [= τῶν ὑπηρετριῶν] χορὸς», *Ἐμπρός*, 31/1/1910, σ. 2-3: 3.